

УДК 7.01:141.3

Катерина Шевчук**ХУДОЖНІ Й ЕСТЕТИЧНІ ЦІННОСТІ
В ПОЛЬСЬКІЙ ЕСТЕТИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

У статті проаналізовано погляди польських естетиків першої половини ХХ ст.: С. Оссовського, Р. Ингардена і Л. Хвистка на потребу розрізнення художніх і естетичних цінностей. Виявлено специфіку розуміння такого розрізнення в концепціях згаданих представників польської естетики. Автор звертає також увагу на мериторичне і методологічне значення цього розрізнення в естетиці, його роль у розвитку сучасної естетичної аксіології та сприйнятті сучасної художньої творчості.

Ключові слова: естетика, цінність, художня цінність, естетична цінність.

Екатерина Шевчук**ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ
В ПОЛЬСКОЙ ЭСТЕТИКЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ В.**

В статье проанализированы взгляды польских эстетиков первой половины ХХ в. С. Оссовского, Р. Ингардена и Л. Хвистека на необходимость различения художественных и эстетических ценностей. Выявлена специфика понимания данного различения в концепциях названных представителей польской эстетики. Автор обращает внимание на существенное и методологическое значение этого различения в эстетике, его роль в развитии современной эстетической аксиологии и восприятию современного художественного творчества.

Ключевые слова: эстетика, ценность, художественная ценность, эстетическая ценность.

Kateryna Shevchuk**ARTISTIC VALUES AND AESTHETIC VALUES
IN THE POLISH AESTHETICS OF THE FIRST HALF TO 20TH CENTURY.**

The actuality of distinction between artistic values and aesthetic values is the result of ability to solve the difficult issues of modern aesthetics, for example the definition of artistic status of many avant-garde's propositions, clarification the paradox of aesthetic appeal of sophisticated hoax or copies with the minimum artistic value. An important reasoning of the distinction between these types of values is methodological views and the need to improve the conceptual apparatus of aesthetics as a theoretical discipline.

Among Polish philosophers of the first half of 20th century the need to distinct these two types of values was emphasized by S. Ossowski, R. Ingarden and L. Chwistek.

S. Ossowski distinguished between two types of evaluation the works of art because of the beautiful (aesthetic value) and artistic perspective (artistic value). He noted that these two concepts are not marked at current estimates or theoretical considerations. Therefore, the concept "aesthetic value" functions as a "conceptual synthesis". These two values are mixed also because in practice among them there are some correlations. Aesthetic experience is often a criterion for the evaluation the creative efforts, and vice versa: the value of that attribute works of art can be a very important factor in the aesthetic feelings of the recipient. In the 70–80's. XX century the comprehension of the artistic and aesthetic values, similar to Ossowski's conception was offered by many aesthetics (R. Rudner, K. Korsmayer, P. Kiwi, G. Germeren, T. Kulka, S. Nayder, Dziemidok B. and others).

In Roman Ingarden's conception, the distinction between artistic values and aesthetic values correlated with the distinction of the two orders, artwork and values that serve him as well as the aesthetic concretization of artistic work with its characteristic values. The author observes that in the Ingarden's conception the distinction between aesthetic values and assessments and artistic values significantly differs from that distinction, carried out by S. Ossowski. Ossowski linked these two values with two heteronomous orders: the artistic value of art and the aesthetics of the beautiful. He separates these two orders in the axiological sense. R. Ingarden reduces the artistic value to aesthetic value, according to the submission the art to beautiful. The artistic value is a particular feature of art itself unlike the aesthetic feature of the concretization of the work.

L. Chwistek stated the necessity of distinguishing artistic values and aesthetic values. He proposed the theory of emotions caused by artwork. The distinction between the aesthetic experience and art experience, which was made on the basis of principles defined by the philosopher, is a background to distinguish aesthetic values and artistic values.

Key words: aesthetics, value, artistic value, aesthetic value.

Розрізнення у творі мистецтва художніх цінностей та естетичних цінностей відкриває перспективу відповідного оцінювання творів сучасного мистецтва, які часто мінімально наділені художніми якостями.

ми і цінностями, однак можуть мати високу естетичну цінність. Потреба такого розрізнення викликана передусім художнім авангардом. Радикальні деестетизаційні (антиестетичні) тенденції в сучасному художньому авангарді, що мають місце як у самій творчості, так і художніх маніфестах, програмних деклараціях і коментарях до творчості, підважили концепцію естетичної природи мистецтва.

Про актуальність цього розрізнення свідчить його здатність вирішити ряд складних проблем сучасної естетики, зокрема: визначити художній статус багатьох неоавангардних пропозицій, пояснити парадокс естетичної привабливості досконалих фальсифікацій чи копій при їх мінімальній художній цінності.

Досить важливим обґрунтуванням прийняття розрізнення цих типів цінностей є методологічні погляди і необхідність удосконалення поняттєвого апарату естетики як теоретичної дисципліни. Ключовою в цьому зв'язку є теза, що не слід двох споріднених, але суттєво відмінних (з огляду на аспекти оцінюваного об'єкта, активність і кваліфікованість суб'єкта сприйняття) способів оцінювання окреслювати однією назвою.

Серед польських естетиків першої половини ХХ ст. необхідність відрізнити ці два види естетичних цінностей підкреслювати, зокрема, С. Оссовський, Р. Ингарден і Л. Хвістек.

У 1928 р. у нарисі «Про протиставлення природи і мистецтва в естетиці» («O przeciwwstawianiu przyrody i sztuki w estetyce») С. Оссовський уперше висловив думку, що існують два різні типи оцінювання естетичних предметів і дві цілком відмінні концепції естетичних цінностей: «Предмети, з якими естетика має справу, в одних випадках оцінюємо з точки зору переживань, отриманих при їх спостереженні, в інших – з точки зору тих творчих зусиль, завдяки яким цей предмет виник» [10, с. 49].

Цей погляд отримав розвиток і обґрунтування у праці «Біля основ естетики», у передмові до третього видання якої читаємо: «Вже немає сумніву, що поняття естетичних цінностей і естетичних переживань не є пов'язаними, а в загальних естетичних теоріях має місце розбіжність між загальними тезами і сферою явищ, до яких вони належать» [11, с. 7].

Твори мистецтва, як твердить С. Оссовський, оцінюємо або з огляду на причини (творча діяльність художника), або з огляду на результати (переживання реципієнта). Таким чином, здійснено розрізнення двох видів оцінювання: з огляду на прекрасне (естетичні цінності) й оцінювання з огляду на артизм (художні цінності). Тому слід говорити не про дві концепції естетичної цінності, а про дві концепції цінностей в естетиці.

Ці дві концепції оцінювання не виділені ані в поточних оцінках, ані в теоретичних міркуваннях. Тому, на думку С. Оссовського, у сучасних європейських культурних колах поняття «естетична цінність» функціонує як «поняттєве зрощення». Змішання цих двох цінностей відбувається також тому, що на практиці між ними виникають певні кореляції. Естетичне переживання реципієнта часто є критерієм оцінки плідності творчого зусилля і навпаки: цінність, яку приписуємо твору мистецтва з огляду на вкладену в нього художню творчість, може бути досить важливим чинником естетичних переживань слухача чи глядача. Краса твору, що проявляється в реакціях слухачів чи глядачів, може тоді бути свідченням його художності, а в інших випадках художність твору може бути чинником його краси, ставши мотивом естетичних переживань. Важко, переконує С. Оссовський, оцінити майстерність якогось твору і при цьому не отримати естетичне задоволення.

Художні цінності стосуються тільки мистецтва, вони є об'єктивними, оскільки їх критеріями є такі характеристики твору мистецтва, які можна об'єктивно визначити (наприклад, оригінальність задуму, ступінь технічної складності, досконалість виконання, функціональність, правильність відтворення дійсності тощо) [11, с. 299]. Вирок щодо художніх цінностей не має спиратися на естетичне переживання, хоча при цьому вимагає компетенції і знань, які не притаманні кожному реципієнтові мистецтва. Тому є підстави ствердити, що художні цінності мають аристократичний характер.

Своєю чергою естетичні цінності мають демократичний характер, бо єдиним їх критерієм є естетичне переживання. Водночас вони не є об'єктивними, а об'єктивно-суб'єктивними (реляційними), оскільки їх не можна звести ані до характеристик, ані до переживань суб'єкта. Вони є результатом встановленого відношення між певними характеристиками об'єкта і переживанням суб'єкта. При цьому С. Оссовський не заперечує позахудожні і позаестетичні цінності мистецтва, наприклад, моральні, релігійні чи політичні. Вважає, однак, що вони не є компонентами художньої цінності, хоча суттєво впливають на її глобальну (суспільну) цінність.

Розуміння художніх і естетичних цінностей, аналогічне до розуміння Оссовського в 70–80-х рр. ХХ ст. запропонували естетики різних країн, наприклад, Річард Руднер, Каролін Корсмаєр і Пітер Ківі (США), Девід Бест (В. Британія), Гьоран Гермерен (Швеція), Томас Кулька (Ізраїль), Ілька Орамо (Фінляндія), Здіслав Найдер і Богдан Дземідок (Польща). При цьому, окрім двох останніх, вони

не знали, що їх попередником був саме С. Оссовський і його дослідження цих питань з'явилися на п'ятдесят років раніше.

Згідно із Здіславом Найдером, мистецтву притаманні два типи своєрідних цінностей: художні й емпіричні цінності [9, с. 139]. Художні цінності, на його думку, пов'язані з самими художніми предметами, стосуються внутрішньої структури даного твору і реляції з іншими творами, що репрезентують мистецтво минулого, теперішнє або ще неіснуюче мистецтво майбутнього. У роздумах на тему художніх достоїнств твору, як уважає естетик, ми зовсім не використовуємо категорію реципієнта і для оцінки цього типу цінностей нам не потрібні жодні естетичні переживання. Коли, оцінюючи художній твір, використовуємо винятково такі категорії: «вправність виконання», «техніка виконання», «виразність засобів вираження», «відношення до художньої традиції», «новаторство», «оригінальність», «плагиат», «стиль», «художня конвенція», «поетика гатунку» тощо, тоді наші оцінки стосуються художніх цінностей твору.

Емпіричні цінності натомість стосуються відношень між творами і його реципієнтами. Під час оцінювання чуттєвих достоїнств твору основною й обов'язковою умовою будь-яких оцінок завжди є естетичне переживання. Враховуємо тоді багатство й інтенсивність такого переживання як цілісності і якості окремих її конститутивних складових чуттєвих вражень, емоційних переживань (зворушень, настроїв, станів напруження і заспокоєння), активності уяви і рефлексії.

З. Найдер, як і С. Оссовський, свідомий того, що обидва типи цінностей сплетені між собою. Не йдеться про те, щоб на практиці розділити ці два типи оцінювання творів мистецтва, бо це є неможливим і, мабуть, непотрібним. Так само як на практиці досить важко відділити естетичне оцінювання (у широкому значенні) мистецтва від позаестетичних форм оцінювання. Йдеться про теоретичне усвідомлення існування двох, пов'язаних одне з одним, але різних типів оцінювання і врахування цього факту в теоретичних розв'язаннях.

Через півстоліття подібну позицію в цій справі зайняв ізраїльський естетик Т. Кулька [8]. Предметом його аналізу є передусім живопис, але запропоновані ним установки мають універсальний характер. У своїх статтях Т. Кулька відрізняє естетичну і художню чи художньо-історичну цінність картини. Цінність першого виду стосується візуальних якостей твору. Вона визначається завдяки візуальному сприйняттю і є відносно стабільною. Історичний контекст виникнення і ролі цієї картини, її автентичність і оригінальність не мають важливого значення. Усі ці фактори мають велике значення під час визначення художньо-історичної цінності твору. Художню цінність не можна, на думку Т. Кульки, визначити без відповіді на питання: де, коли і ким намальована картина, а також без порівняння її з попередніми творами, сучасними йому і більш пізніми. Важливим для визначення художньої цінності є те, чи це оригінал, підробка чи копія, а також те, чи твір є новаторським у постановці і розв'язанні фундаментальних художніх проблем даної сфери мистецтва.

Водночас Т. Кулька зазначає, що естетичні і художні цінності картини на перекриваються. Досконалі з технічної точки зору копії, майстерні підробки і наслідування можуть мати таку саму естетичну цінність як автентика чи оригінальні твори майстрів при мінімальній чи практично нульовій художній цінності. Історія мистецтва також знає випадки, коли твори, визнані великими чи значущими з художнього погляду, мали мінімальну (наприклад, *Дівчата з Авіньйону* Пікассо) чи нульову (концептуальне мистецтво) естетичну цінність.

Ідеальним рішенням є ситуація, коли картина одночасно має найвищі художні й естетичні достоїнства, як, наприклад, у випадку творів Рембрандта чи Мондріана. Бувають, однак цілі епохи, коли одна з цих цінностей трактувалася поверхово. Академічний живопис XIX ст. концентрувався на естетичній досконалості, ігноруючи справу художніх інновацій, новий авангардизм натомість абсолютизує цінність новаторства й оригінальність, зневажаючи естетичні достоїнства. На думку Т. Кульки, мінімальна принаймні наявність обох цих компонентів є обов'язковою умовою, аби якийсь предмет був визнаний твором мистецтва.

Розрізнення художніх цінностей і естетичних цінностей Р. Інґрден здійснив ще на початку 30-х рр. XX ст. [2]. Таке розрізнення в його концепції корелюється з розрізненням двох порядків: твору мистецтва і цінностей, які йому служать, а також естетичної конкретизації твору мистецтва з характерними їй цінностями. На думку естетика, твір має цінності, завдяки яким ми визнаємо його власне твором мистецтва. На фоні естетичної конкретизації натомість з'являються цінності, які характеризують предмет, що виникає в завершальній фазі естетичного переживання. Перші цінності названо художніми цінностями, другі, – як «осілі» в естетичному предметі, – естетичними цінностями [6, с. 137].

Дистинкція твору мистецтва і його конкретизації, пов'язана з визнанням схематичності твору мистецтва, що містить багато незаповнених місць. Твір мистецтва потребує заповнення цих місць і

конкретизації моментів, які сприймаємо під час зустрічі з ним. У результаті заповнення художніх моментів твору в процесі естетичного переживання з'являється естетичний предмет або, як пише Р. Інгарден, «естетична конкретизація твору».

Сприйняття художніх цінностей протікає інакше, ніж естетичних. Ці останні охоплюють суб'єкт переживання, який займає рецептивно-чуттєву позицію. Художні цінності являються реципієнту лише після отримання певного, хоча б часткового пізнання самого твору завдяки розкриттю його власних характеристик і розуміння його будови [6, с. 145].

Як слушно констатує А. Тищик, «художні характеристики твору є ціннісними настільки, наскільки дозволяють формуватись наочній естетичній якості в ході конкретизації твору і в цьому значенні належать до сфери інструментальних цінностей, на відміну від повністю автономних і абсолютних естетичних якостей (і цінностей)» [12, с. 21–22]. Таким чином, у концепції Р. Інгардена те, що художнє, належить до інструментарію естетичності твору. Естетичність тут розглядається через призму безпосередньої і наочної якісної самопрезентації матерії твору.

Розрізнення твору мистецтва і його естетичної конкретизації, а також – художніх і естетичних цінностей є важливим моментом естетичної теорії Р. Інгардена, оскільки твір визначено засобом, який служить тому, щоб під час зустрічі з людиною, яка отримує естетичний досвід, довести до формування і безпосереднього наочного схоплення естетичного предмета і цінностей, які на ньому вирости і становлять основну мету всього процесу естетичного переживання.

Матерію естетичної цінності визначають якісні моменти естетичної конкретизації, натомість матерія художніх цінностей пов'язана з якісними характеристиками твору мистецтва.

Термін «художня якість» з'явився в роботах Р. Інгардена, починаючи з 1960 р. [4]. Естетик звертає увагу на якості, що характеризують нейтральний скелет твору, тобто на нейтральні якості твору мистецтва. У «Студіях з естетики» писав, що «без сумніву існують якості, котрі незалежно від ролі, яку виконують [у творі мистецтва – К. Ш.], самі по собі є повністю естетично байдужими, тобто не є ані позитивно, ані негативно ціннісними, незалежно від того, яку роль вони відіграють у появі в образі інших естетично ціннісних складових» [5, с. 32–33].

Естетик звертає увагу на те, що буває, що певна, сама по собі негативна, якість веде до бажаного художнього ефекту: разом з іншими моментами може окреслити вищу художню цінність, ніж це б дозволив перелік винятково художньо позитивних якостей.

Художні якості, згідно з Р. Інгарденом, виконують такі функції:

- формують синтетичну художню цінність твору;
- сприяють наочній появі в естетичному предметі естетично важливих якостей, у результаті чого можуть виникати естетичні цінності.

Прикладом художньої якості є, на думку Р. Інгардена, досконалість техніки відповідного формування поверхні каміння, певна майстерність у застосуванні цієї техніки.

Серед художніх якостей є такі, котрі здатні впливати на реципієнта, а також такі, які є прикладом досконалості і майстерності виконання. До цих останніх художніх якостей належать т. зв. матеріальні якості, які пов'язані з формуванням фізичного фундаменту твору мистецтва і визначають його художню цінність.

Щодо естетичних якостей твору мистецтва Р. Інгарден зауважував, що слід розрізняти естетично нейтральні якості, естетично важливі якості і якості естетичних цінностей. Серед естетично значущих якостей визначає дев'ять груп, із яких дві відіграють особливу роль. Це матеріальні і формальні якості, які творять естетично ціннісний «каркас» твору. Решта якостей, уважає Інгарден, є в цьому відношенні другорядними. Естетик звертає увагу на те, що «в окремих творах мистецтва (*resp.* естетичних предметах) можуть одночасно з'являтися різні естетично ціннісні якості чи теж різні естетичні цінності. Найчастіше не буває так, щоб у якомусь творі поставала тільки одна якість» [7, с. 167–169].

У праці «Про будову картини» Р. Інгарден здійснив дослідження моментів естетично ціннісного вираження, у результаті чого робить висновок, що естетично ціннісні якості і якості естетичних цінностей можуть проявлятися на обох рівнях образу (як у вмісті виразів, так і в окресленні презентованих в образі предметів). Себто на обох рівнях того самого образу може поставати велика кількість естетично ціннісних якостей, втілених у різних естетично нейтральних моментах образу. При цьому може бути так, що в одному образі одночасно постає багато естетично ціннісних якостей. Тоді вони можуть з собою узгоджуватися і вести до появи нових естетично ціннісних якостей, або навпаки, можуть викликати дисонанс. Естетично ціннісні якості можуть поставати окремо одні від одних, або, навпаки, зростатися між собою [5, с. 54].

Р. Ингарден твердить, що в кожному з цих випадків використовуються відповідні якості естетичних цінностей, котрі можуть знову вступати в різні відношення між собою або формувати одну естетичну цінність, або ж сперечатися між собою. Основною тезою Р. Ингардена щодо сказаного вище є твердження, що в кожному з цих випадків образ отримує інший естетичний вигляд.

Варто зауважити, що розрізнення естетичних цінностей і оцінок від художніх у концепції Р. Ингардена значно відрізняється від аналогічного розрізнення, здійсненого С. Оссовським. Якщо останній пов'язував ці цінності з двома гетерономними порядками: художню цінність із мистецтвом, а естетичну з прекрасним, автономізуючи ці два порядки в аксіологічному сенсі, то Р. Ингарден зводить художню цінність до естетичної, відповідно до підпорядкування мистецтва прекрасному: художня цінність є особливою кваліфікацією твору «самого в собі» на відміну від естетичних кваліфікацій конкретизації твору.

У Р. Ингардена естетичні цінності об'єктивні, абсолютні і нереляційні, художні цінності об'єктивні і реляційні (інструментальні) водночас. Натомість у С. Оссовського естетичні цінності відносні і реляційні, а художні цінності теж відносні, але об'єктивні. Обоє філософів об'єднує переконання, що виявлення художніх цінностей є складнішим, вимагає вищих компетенцій суб'єкта оцінювання і не має (не мусить мати) безпосереднього зв'язку з естетичним переживанням.

Про необхідність розрізнення художніх цінностей і естетичних цінностей твердив також Леон Хвістек. Концепція естетичних цінностей Л. Хвістка нерозривно поєднується з його теорією переживань, викликаних твором мистецтва. Згідно з ним переживання є одним з критеріїв і мірилом цінностей.

Запропонована Л. Хвістком теорія переживань, викликаних твором мистецтвом, імплікує відповідну концепцію цінностей. Розрізнення естетичних переживань та художніх переживань веде, на ґрунті визначених філософом принципів, до розрізнення естетичних цінностей і художніх цінностей. Таке розрізнення, однак не було здійснене до кінця. Зі створених передумов цього розрізнення виникає, що розуміння обох типів цінностей у працях Л. Хвістка було б іншим, ніж у Р. Ингардена чи С. Оссовського.

Прийняття пропонованої дистинкції дозволяє вдосконалити дослідницький апарат естетики, краще визначити її основні поняття і в результаті цього уникнути ряд непорозумінь, викликаних фактом, що найбільш ґрунтовні категорії використовують у різних значеннях (раз у широкому, раз у вузькому) і автори часто не усвідомлюють цього. Суттєвою справою є також автентичні проблеми традиційної філософської естетики, особливо невідповідність її методологічних установок контроверсійним пропозиціям сучасного художнього авангарду.

Література:

1. Chwistek L. Wielość rzeczywistości w sztuce i inne szkice literackie / L. Chwistek. – Warszawa : Czytelnik, 1960. – 258 s.
2. Ingarden R. Das literarische Kunstwerk. – Halle, 1931.
3. Ingarden R. O poznawaniu dzieła literackiego, przeł. D. Gierulanka. – Warszawa : PWN, 1976. – S. 196.
4. Ingarden R. Przeżycie. – Dzieło. – Wartość. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1966. – S. 150.
5. Ingarden R. Studia z estetyki. – Wyd. 2. – T. 2. – Warszawa : PWN, 1966. – S. 32–33.
6. Ingarden R. Wartości artystyczne i wartości estetyczne // Ingarden R. Przeżycie. – Dzieło. – Wartość. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1966. – S. 137.
7. Ingarden R. Zagadnienie systemu jakości estetycznie doniosłych // Ingarden R. Przeżycie. – Dzieło. – Wartość. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1966. – S. 165–167.
8. Kulka T. The Artistic and Aesthetic Value of Art // The British Journal of Aesthetics. – 1981. – Nr 21. – S. 336–350.
9. Najder Z. Wartości i oceny. – Warszawa : PWN, 1971. – S. 139–140.
10. Ossowski S. O przeciwstawianiu przyrody i sztuki w estetyce // Ossowski S. Dzieła. – T. VI. – Warszawa : PWN, 1970. – S. 49.
11. Ossowski S. U podstaw estetyki // Ossowski S. Dzieła – T. 1. – Warszawa : PWN, 1966. – S. 7.
12. Tyszczyk A. Estetyczne i metafizyczne aspekty aksjologii literackiej Romana Ingardena. – Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1993. – S. 20–21.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету **Л. М. Шугаєва**